

Török Ádám: Stratégiai ágazat stratégia nélkül?

**A magyar kutatás-fejlesztés teljesítménye és versenyképessége
nemzetközi összehasonlításban
Savaria University Press, Szombathely, 2006, 252 oldal**

Az enyhén provokatív címhez illesztett alcím utal a szerző – a kutatás-fejlesztési és innovációs szakterület avatott művelője – szándékára, hogy tudniillik a hazai K+F-teljesítményt és versenyképességet a nemzetközi összehasonlítás tükrében mutassa be. E kifejtési mód az egyedül helyes metódus az ország kutatás-fejlesztési folyamatainak bemutatására, azok kritikájára. A könyv elolvasása után szembesülnünk kell az előre sejtett válasszal: a hazai kutatás-fejlesztési és innovációs ágazat lényegében évtizedek óta stratégia nélkül próbál stratégiai szerepet játszani a nemzetgazdaságban. Török Ádám munkája annál lényegesen többre vállalkozik, hogy csupán megállapítsa a lehangoló tapasztalatokat.

A szerző szakít a bevett megközelítésmóddal, amely a kutatás-fejlesztés és innováció bemutatását és elemzését jellemezte hosszú évtizedeken keresztül a hazai közgazdasági irodalomban. E hagyomány értelmében a kutatás-fejlesztésről úgy értekeztek, hogy e szakmai területet élesen elkülönítették a termelőágak tevékenységének input-output vagy költség–haszon elemzésétől. Ebben a könyvben a K+F és az innováció olyan erőforrás-felhasználásként jelenik meg, aminek várt-megkövetelt eredménykritériumokkal kell rendelkeznie. E követelményállítási törekvés a mű gondolati vezérfonala, amit a szerző következetesen végigvisz. Török Ádám ebben a műben egyetlen ponton sem elégszik meg a kézenfekvő, a közismert, a leegyszerűsítő magyarázatokkal-értelmezésekkel. Ehelyett mindvégig kételkedik, keresi a nemzetközi gyakorlatban elfogadott, hitelességében mégis megkérdőjelezhető, néhány fontos indikátor árnyaltabbá tételének módját.

A hazai közgazdasági politikai diskurzusból a kutatás-fejlesztés és az innováció kezelése a leggyakrabban az összes kutatási kiadás/bruttó hazai termék hányados¹ fontosságának hangsúlyozására egyszerűsödik. Az olvasók többsége számára meglepő lehet az a kép, amit a szerző a GERD/GDP arány nagyságáról és időbeli alakulásáról rajzol. A rendszerváltást megelőző évtizedben ez a mutató Magyarországon a fejlett országokra jellemző 2,5-3 százalékos mérték körül mozgott, az 1990-es évek körül azonban a fejlődő országokban szokásos 1 százalék körüli értékre zuhant. Mint a szerző is utal erre, ezt a nagyarányú visszaesést éppen vélhetnénk a tisztulás jelének is, aminek nyomán a nemzetközileg versenyképtelen és a vállalati érdeklődés hiányában kihasználatlan kutatási kapacitások épültek le. A tény azonban az teszi riasztóvá, hogy sem a K+F-finanszírozás, sem a kutatóintézeti rendszer nem épült újjá korszerűbb szerkezetben. Bár vigasznak semmi esetre sem tekinthető, a kutatás-fejlesztési szektort érintő hátrányos változások a piacgazdasági átalakuláson keresztül ment országok csaknem mindegyikében ugyanígy következtek be. A közös és nagyon figyelemreméltó okot a szerző abban látja, hogy ezekben az országokban a hosszabb távú gazdaságstratégiai célok más fontosabb meg-

¹ A GERD/GDP hányados a Gross Expenditures on Research and Development/Gross Domestic Product rövidített alakja, s a mutató az összes kutatás-fejlesztési kiadás bruttó nemzeti termékhez viszonyított arányát jelöli.

fontolások mögé kerültek. A másik, hasonlóan fontos ok abban ragadható meg, hogy a kieső állami kiadásoknak nem léptek helyére a vállalati szektor K+F ráfordításai.²

A szerző hosszabb időszak nemzetközi tapasztalataira támaszkodva, arra a következtetésre jut, hogy a GERD/GDP mutató évtizedeken keresztül viszonylagos stabilitást mutat, s alapvető változások csak több évtized múltán következnek be. A rendszerváltással végbemenő K+F-ráfordítási trendváltás drasztikus mértéke ellenére sem változtatott országunk nemzetközi pozícióin. A könyv a GERD/GDP mutató értéke alapján négy csoportba sorolja a világ országait: 2 százalékos arány felett a „vezetők”; az 1 és 2 százalék között a „követők”; a 0,5 és 1 százalék között a „középmezőny”; végül a 0,2–0,5 százalék között „marginális szereplők” helyezkednek el. Ebben a besorolásban Magyarország a középmezőny és a követők határvonalán mozog, s e pozícióban számottevő változás nem következett be az elmúlt másfél-két évtizedben. Országunknak a kutatás-fejlesztési erőforrás-felhasználás nemzetközi mezőnyében megőrzött relatív pozíciója nem ad okot nyugalomra, s a szerző számos adalékkal szolgál a hazai K+F- és innovációs rendszer szerkezeti és hatékonysági zavarainak illusztrálására.

Török Ádám a nemzeti kutatás-fejlesztés és innováció kritikai értékelését differenciált megközelítést lehetővé tevő modellre építi, amelynek tartópillérei a következők:

- finom megkülönböztetés a kutatás-fejlesztési erőfeszítések és az innovációs rendszer eredményessége között;

- a kutatás-fejlesztési kiadások és az eredmény input-output szemléletű elemzése;
- a kutatás-fejlesztés által megalapozott gazdasági versenyképesség kínálati és keresleti oldali analízise;

- a kutatás-fejlesztés és innováció diffúziós és konverziós rendszerének működése.

Az említett vonalak mentén elvégzett vizsgálatokat a kutatás-fejlesztés és innováció hatékonyságának és versenyképességének mérése motiválta. A szerző e sokágú gondolati modell alkalmazásával nagyon nehezen megoldható feladatot tűzött maga elé. A problémát az teszi igazán bonyolulttá, hogy egyszerre kell elvégezni a K+F és innovációs tevékenység versenyképességének összehasonlító elemzését, és vizsgálni az egyes gazdaságok versenyképességére gyakorolt hatását. Az egyes országoknak a nemzetközi kutatás-fejlesztési versenyben való helytállásával azonos fontosságú a nemzetgazdaságok nemzetközi versenyképességének elmozdítása.

Török Ádám a kutatás-fejlesztés hatékonyságának és versenyképességének vizsgálatakor bátran támaszkodik a termelőszektorok versenyképességét mérő megfontolásokra. Joggal állítja, hogy az egyes nemzetgazdaságok K+F- és innovációs szektora hasonló versenyképességi nyomás alatt működik, mint a termelőágazatok: kül- és belföldön egyaránt versenyeznek az erőforrásokért, továbbá a beáramló erőforrások és az eredményként nyert teljesítmények között közvetlen és mérhető összefüggés feltételezhető. Ez a szemlélet azonban mindmáig nem vált uralkodóvá a kutatás-fejlesztési irodalomban, mert a nemzetközi K+F-összehasonlításokban túlsúlyban vannak a K+F inputmutatói, pedig – véli a szerző – az egyes nemzetgazdaságok felzárkózásához a K+F-erőfeszítések és -kiadások hatékony felhasználása és eredményes hasznosulása is szükséges. A szerző érdeme, hogy egyetlen pillanatra sem téveszti szem elől a kutatás-fejlesztés és az innováció e tekintetbeli eltérését: míg a K+F produktumairól gyakran nyerünk piaci ítéletet, addig azonban az innovációk nemzetközi piaca nehezen körülhatárolható, s ennek hasznosulási mércéje általában eltér a kutatás-fejlesztésétől.

A szerző számos nemzetközi összehasonlítás példáját idézve arra jut, hogy a közked-

² A vállalatok kutatás-fejlesztési kiadásainak az összes K+F-ráfordításhoz viszonyított arányát a BERD/GERD hányados jelöli, amelynek számlálója a Business Expenditures on Research and Development rövidítése.

velt és gyakran használt indikátorok nem kevés torzulás forrásai. Az egyik legfőbb ok éppen az, hogy a kutatás-fejlesztés és az innováció közé nem húzható egyértelmű határvonal. Míg egy szabadalom valószínűleg, de nem feltétlenül K+F-tevékenység eredménye, addig a szabadalmi bejegyzés nem jelenti szükségszerűen az innovációs folyamat sikeres befejezését. Ezek a mérési nehézségek nyilvánvalóan szerepet játszanak abban, hogy miért használják csaknem kizárólagos mérceként a GERD/GDP arányt a nemzetközi K+F-összehasonlításokban és fontos uniós dokumentumokban. A szerző a könyv 200. oldalán műve talán legfontosabb gondolatát fogalmazza meg, amikor a következőket írja:

„A K+F és az innovációs teljesítmény, illetve versenyképesség azért sem kielégítő csak a bemeneti vagy csak a kimeneti oldalon, mert nem mutatja meg a bemeneti tényezők eredményekké való átalakításának határfokát. A GERD/GDP mutató önmagában csak akkor ábrázolja jól egy-egy ország K+F- vagy innovációs teljesítményét és versenyképességét, ha ismert a K+F- vagy innovációs folyamat (tágabb értelemben pedig a nemzeti innovációs rendszer) »konverziós tényezője«, azaz, hogy a bemeneti tényezők milyen mértékben alakulnak át hasznosítható eredményekké. ...”

A könyv leginkább elgondolkodtató eszmefuttatásai a kutatás-fejlesztés és az innováció rendszerváltás utáni helyzetének taglalásához kötődnek. A széles körben gyakori várakozásokra rációlválva, az átalakuló gazdaságok többségében (sajnos Magyarországon is) a vállalati szektor K+F-kiadásai rendkívül alacsony szinten maradtak, s ennek okai jórészt szervezeti és szerkezeti jellegűek. Az újonnan alakuló vállalkozói szektor nagy része közömbösséget mutatott a kutatás-fejlesztéssel szemben, sőt egy része el is fordult attól. Az új vállalkozások magántulajdonosai nem tekintették stratégiai célnak a kutatás-fejlesztést; a külföldi érdekeltségű cégek pedig inkább anyavállalatuk külföldi kutatóhelyeinek szolgáltatásait vették igénybe. Talán az indokoltnál is több magyarázatot találhatunk a BERD/GERD arány néhány tized százalékos mértékére: a vállalatok többségének Magyarországon csekély a technológiafejlesztési potenciálja; nagy súllyal részesednek az alacsony technológiai szintű iparágak (különösen a belföldi tulajdonú vállalkozások között); gyenge a korszerű termékek értékesítését elősegítő marketingtevékenység; uralkodó az a vállalati magatartás, amely inkább követni, nem pedig alakítani igyekszik a fogyasztói igényeket. Az alacsony BERD/GERD arány egyik oldalról azt jelzi, hogy az átalakuló gazdaságokban (így nálunk is) az állam szerepe erős a K+F-tevékenység finanszírozásában, másrészt viszont arra utal, hogy a vállalatok hazai kutatás-fejlesztési eredmények iránti csekély érdeklődése miatt a BERD mutató értéke indokolatlanul alacsony marad.

A könyv szerzője lényeges megfontolások rendszerezésével megveti a (hiányzó) hazai kutatás-fejlesztési és innovációs stratégia alapjait. A hazai rendszer kritikáján alapuló javaslatai abból a felismerésből származnak, hogy a magyar kutatás-fejlesztési tevékenység végzését elsősorban nem a pénzforrások és az emberi erőforrások hiánya akadályozza, hanem a tartósan fennálló koncepcionális bizonytalanság, az intézményrendszer szerep- és funkciózavarai, valamint az, hogy a hazai politikai vezető réteg nincs tisztában a kutatás-fejlesztés és az innováció gazdaságfejlődésbeli súlyával. A kutatás-fejlesztési eredményeket a kutató-fejlesztő helyekről a termelővállalatokhoz közvetítő intézményrendszer szétaprózott, működése kaotikus, s számos intézménye rosszul működik.

Ilyen körülmények között – joggal állapítja meg a szerző – a GERD/GDP mutató növelésére alulról jövő nyomást és a felülről érkező kormányzati ígéreteket semmiképpen sem tekinthetjük a kutatás-fejlesztési stratégia alapjának. Még a néhány éve bevezetett – vállalatoknak előírt kutatás-fejlesztési kényszerfinanszírozás sem tekinthető stratégiai elemnek (különösen nem az első években „kiosztott” források eredményességének kérdőjelei miatt sem). A szerző K+F-stratégiai alapvetése annak tudatában fogalmazó-

dott meg a könyvben, hogy a világban – az utóbbi néhány évtizedben – nagyon kevés helyen sikerült a kormányzati és vállalati K+F-finanszírozás olyan harmonikus rendszerét kialakítani, amely e szektort valóban előtérbe helyezett stratégiai szektorrá tette volna. A minden feltevését precízen argumentáló szerző a kormányzati és vállalati finanszírozásról figyelemreméltó pontossággal mond ítéletet, amikor mind a két forrás közötti helyettesítő, mind a köztük levő versenykapcsolat érvényesülését vitatja: sem az nem igazolható, hogy a vállalati K+F-ráfordítások növekednének, ha a kormányzati K+F-kiadások csökkennek, sem az nem feltételezhető, hogy verseny lenne a kétféle finanszírozási forrás között az ígéretesnek vélt K+F-projektek támogatásáért.

Mindezek tudatában a hazai kutatás-fejlesztési stratégia reménybeli megalapozása nyitott kérdések sorának megválaszolását igényli. Ezek sorában az egyik legfontosabb az alap-, az alkalmazott és fejlesztőkutatások arányának konszenzuson alapuló rendezése. A szerző példamutató tárgyilagossággal viszonyul ahhoz az áldatlan küzdelemhez, amely a hazai kutatás-fejlesztési szektorban az alap- és az alkalmazott kutatás szembefordításaként jelenik meg. A mű 212. oldalán a leghatározottabban elutasítja azokat a vélekedéseket, amelyek az alapkutatást gazdasági szempontból haszontalannak tekintik:

„Az alapkutatások kiiktatása a magyar nemzeti innovációs rendszerből ... kitépheti az alkalmazott kutatások magyarországi szakmai gyökereit anélkül, hogy az így felosztható erőforrás-többlet valóban versenyképesség-javító alkalmazott kutatási felhasználását bárki is komolyan garantálhatná.”

Ha bármi módon is javítani lehetne a hazai K+F-szektor finanszírozottságát, akkor is nyitva marad a kérdés, hogy

- van-e hozzárendelhető, valóban versenyképes kutatói kapacitás és szellemi tőke;
- ugrásszerűen feljavítható-e a diffúziós rendszer működési határfoka;
- jelentősen javítható-e a vállalatok kutatási eredmények megszerzése iránti érdekelt-sége;
- lényegesen javítható-e a kutatási és innovációs tevékenység szabályozási környezete;
- érzékelhetően növelhető-e a kutatói teljesítmények stb.

A szerző különös élességgel világít rá arra, hogy nemcsak a Magyarországon létrehozott kutatási-fejlesztési eredmények felhasználókhöz történő eljuttatása nehézkes, hanem az is gond, hogy kevés a komolyan vehető felhasználó. A könyv írója fontosnak tartja a leszámolást bizonyos illúziókkal. Gyakran előfordul, hogy a közvélekedés a csúcstechnológiai termékek exportarányát a kutatás-fejlesztés versenyképességi mutatójaként kezeli. Ha adott országban a kiemelkedően korszerű termékek csupán betanított munkát igénylő szerelési fázisait végzik, akkor még a csúcstechnológiai ágazatokban sem folyik feltétlenül magas hozzáadott értéket nyújtó tevékenység. Hasonlóan körültekintő közelítést ajánl a szerző a „technológiai mérleg” értelmezésével és kezelésével kapcsolatban.

A könyv szerzője alig hagy kétséget afelől, hogy a hazai kutatás-fejlesztés és innováció stratégiájának felépítése még a kezdeteknél sem tart, a folyamat elindítója csak az elfogulatlan helyzetvizsgálat lehet. A szektor előtt tornyosuló feladatok tömege és súlya kizárja a további halasztást és egyhelyben topogást. Műve zárásaként a szerző érzékelteti a szektorral szembeni kihívás nagyságát:

„Versenyképességi szemléletben mindez azt jelenti, hogy a magyar K+F-szektor, illetve az innovációs rendszer egyre nagyobb nemzetközi versenyképességi nyomás alatt működik úgy, hogy eredményei iránt továbbra is csekély a piaci kereslet, erőforrásai relatív értelemben (a fő konkurensokkal összehasonlítva) szűkülnek, miközben egyre inkább arra kényszerül, hogy tényleges nemzetközi versenyben küzdjön meg erőforrása-ért és eredményei értékesítéséért.”

E kihívásra adandó stratégiai válasz megfogalmazásához fontos hozzájárulás Török

Ádám gondolatgazdag, magas színvonalon érvelő és továbbgondolásra inspiráló jelentős műve. Recenzióknak – sok gond és probléma felsorolása után – egy igazán kedvező hírrel zárulhat: 2008 tavaszától a kutatás-fejlesztést és innovációt miniszteri rangú felelős irányítja, egységes rendszerbe vonva az alap-, az alkalmazott és a fejlesztő kutatást, ezáltal az irányítás átfogja a teljes innovációs láncot a stratégiaalkotástól a kormányzati szintű megvalósításig.

Bélyácz Iván